

BIBLIOFILA

PROMENADER

Av förste bibliotekarien TÖNNES KLEBERG, Uppsala

UNDER århundradenas lopp ha vi i Sverige haft rätt många bibliofiler och några stycken av verkligt stort format. Det kan vara onödigt att här räkna upp några namn. Men det är märkvärdigt, vad det skrivits lite hos oss om dem, om deras ädla passion och om sätten att tillfredsställa den. Dessa ämnen, som i andra länder och språkområden lockat fram en hel blomstrande litteratur, äro hos oss alltjämt ganska torftigt representerade.

Något ha vi visserligen att uppvisa. Skulle man nämna något arbete före de andra, vore det väl grosshandlaren och samlaren C. M. Carlanders väldiga verk, Svenska bibliotek och ex-libris, som upplevat två upplagor och i den andra omfattar 6 digra band. Det är ett imponerande material samlat, som gör det till en ovärderlig fyndgruva, men den rastlösa samlarfliten har inte alltid motsvarats av omsorgsfullhet och förmåga av kritisk sovring; därför måste man vara på sin vakt, då man använder Carlander. En nybearbetning av hans verk, behandlande endast de mera betydande enskilda samlingarna men med en fördjupad behandling av just dessa, skulle vara en välkommen gåva till svensk biblioteksvetenskaplig forskning. En samlad översikt av de svenska, både offentliga och enskilda bibliotekens historia av vida mindre format men också av vida större vederhäftighet är O. Waldes stora bidrag i den svenska upplagan av Svend Dahls bibliotekshandbok. Samme forskare har gjort en banbrytande insats genom sina båda band om »Storhetstidens litterära krigsbyten», av stor betydelse även för den svenska bibliofiliens historia. Han har vidare lämnat en hel rad viktiga bidrag till kunskapen om våra enskilda äldre boksamlingar. En del av dessa stå att läsa i Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. Denna tidskrift innehåller naturligtvis överhuvudtaget mycket av värde för hithörande frågor, bl. a. åtskilliga bidrag av f. d. riksbibliotekarien Isak Collijn, vars

väldiga insatser sträckt sig även till den enskilda äldre bibliotekshistoriens fält.

Vår litteratur om bokband och ex-libris är inte alldeles föraktlig. Det är framförallt Johannes Rudbeck och Arthur Sjögren, som vi ha att tacka för de flesta och bästa bidragen inom dessa forskningsgrenar, ett par av bibliofiliens viktigaste hjälpvetenskaper.

Den oändligt originelle G. E. Klemming, på sin tid Kungliga Bibliotekets chef och alla svenska boksamlares orakel och läromästare under 1800-talets senare hälft, skapade bland mycket annat av oförgånligt värde också de båda bibliofila samlingsverken »Ur en antecknares samlingar» och »Ur en samlares anteckningar». De äro fyllda av viktiga och märkliga notiser, nyckfullt uppräddade i den ordning vari de olika ämnena kommit att uppta den outtröttlige bibliognostens intresse. Till Klemmings brevväxling med Carl Snoilsky, ett av våra allra intressantaste bibliofila dokument, får jag tillfälle att återkomma senare.

Ett mönster för Klemming i fråga om säregen disposition eller frånvaro av disposition i de båda nämnda samlingsverken har måhända varit — eller kunde i alla fall ha varit — Isaac D'Israelis på sin tid mycket uppskattade och alltjämt åtminstone delvis njutbara »Curiosities of literature», som i England kom ut under en följd av år och i talrika upplagor med början 1791. Detta arbete översattes till svenska av »litteratören» Georg Swederus och trycktes 1868 under titeln »Kuriositeter i litteraturen».

Överhuvudtaget måste det medges, att det är översättning som skänkt vår bibliofila litteratur några av dess förnämsta tillskott. Svend Dahls utmärkta »Forsög til en Ordbog for Bogsamlere» överfördes till vårt språk 1927 av E. P. Enevald och Esli Danstens trevliga och nyttiga lilla handbok »Bogsamlerens Bog om Bogkundskab og Bogpleje» av B. Ahlén 1945. Dessa båda danska böcker äro väl i själva verket de praktiskt värdefullaste arbeten, som boksamlaren har tillgängliga på vårt språk.

En lysande plats inom vår bibliofila litteratur intar en annan översättning: Axel Nelsons utmärkta tolkning av bokälskarnas förnämste klassiker, Richard de Burys Philobiblon (med bifogad latinsk grundtext; utgiven av Föreningen för bokhantverk 1922). Med varmare hjärta och klarare stämma har bibliofiliens tankar aldrig tolkats än av den gamle biskopen av Durham. Hans verk, som fullbordades 1345 och alltså nyligen fyllt 600 år, har i sin svenska dräkt fått nytt och friskt liv.

*

Till julen 1943 gav förste bibliotekarien J. Viktor Johansson i Göteborg ut en vacker och personlig bok om bokälskandets och boksamlandets ovanskliga glädje. Den hette »Försvaret för boksamlaren» och innehöll fyra välformade och lärrika uppsatser. Författaren polemiserade mot en och annan bibliofiliens belackare, speciellt mot en av Svenska akademins ledamöter, som i uttalanden om boken som faktor i vårt kulturella liv givit avgjort tydligare bevis på sitt litterära snille än på sin smak. Och även om själva polemiken bara var en bisak, så var det i alla fall den kampglade försvararens iver, som värmden och gav glans åt framställningen. De fyra kapitlen innehöll för övrigt så mycket sant och för bokälskaren viktigt, att boken gott kan kallas en ypperlig handbok för boksamlare — naturligtvis om man inte ser till den systematiska fullständigheten.

En och annan har nog gått och väntat på en fortsättning av denna bok, som i själva verket betecknade en stor händelse i vår torftiga bibliofila litteratur. Man undrade kanske bl. a. om förlaget — Wahlström & Widstrand — skulle våga sig på att ge ut en så vacker och exklusiv bok till eller om det första försöket skulle bli det sista. Fortsättningen har nu kommit i form av en ny volym, »Bokvandringar», större till omfånget, brokigare till innehållet och författad av fem skilda pennor men planlagd och redigerad av J. Viktor Johansson.

Omslaget prydes, liksom fallet var med »Försvaret», av en utsökt teckning av Yngve Berg. Den visar en boksamlare, iförd långrock och bredskyggig hatt, med ryggen krökt och pannan fårad, som vandrar hemåt med en älskad börda av böcker under vardera armen, kanske från en auktion, där traktens herrgårdsbibliotek skingrats för himmelens sommarvindar.

I denna bild ligger väl också en tolkning av bokens titel. »Bokvandringar», det är bokälskarens vandringar i böckernas rika och levande värld — man tänker gärna på en parallell titel: Gaston Boissiers berömda »Promenades archéologiques». Men det är också böckernas egna vandringar — från herrgårdsbiblioteket till den gamle samlaren, från den ena hamnen till den andra. »Deras natur är att vandra, och deras mission är att sprida glädje under sin vandring», heter det i Eric Österlunds uppsats. Den romerska grammatikern Terentianus Maurus gjorde en gång ett lyckokast, då han i en i övrigt inte särdeles muntrande dikt fäste på sitt skrivplån vershälfven »Habent sua fata libelli». »Böcker ha sina öden», ett motto för många berättelser om böckers märkliga

öden och äventyr, kunde inlett även »Bokvandringar». Böckers öden och boksamlares är huvudtemat i de fem uppsatser, som tillsammans fylla den digra volymen.

Författarna äro bokhandlare och biblioteksmän. Bokhandlarna skriva om böcker ute i bokmarknaden, biblioteksmännen i huvudsak om dem, som redan funnit sin fristad på de offentliga bibliotekens hyllor. Den förra gruppen representeras av innehavarna av två betydande antikvariat, Eric Österlund i Stockholm och Erik A. Ohlson i Göteborg. Österlunds spirituella uppsats har samma titel som boken, och böckernas förunderliga vandringar från hand till hand är ämnet för detta långa, underhållande, lärorika och särpräglade kåseri, ett pärlband av minnen från ett långt och intensivt samliv med böcker och bokvänner. Där bjuds mången god bild från den ur samlarens synpunkt händelserika scen, som heter Stockholms stads bokauktionskammare, och från det av bokälskaren skattade tillhåll, som är Eric Österlunds egen affär. Där möter man mångt både pietetsfullt och rätt intimt (men aldrig närgånget) tecknat porträtt av medarbetare och medtävlare, av stamkunder och tillfälligt förbipasserande vid boklådsdisken, spännande episoder från auktioner, underbara räddningar och kompletteringar, diplomatiska förhandlingar med parterna i bokmarknadens egna små dramer.

Det har funnits åtskilliga samlare av barnböcker i vårt land, och genren är tvivelsutan intressant. Sällan träda en tidsepoks stämningar läsaren till mötes på ett så omedelbart och så lätt gripbart sätt som från barnbokens omslagsbilder och verkligt eller konstlat »naturliga» textmaterial. Ingen litteratur åldras väl därför i genomsnitt så ohjälpligt fort som barnboken — möjligen med undantag för delar av den populärvetenskapliga litteraturen. Men det är också sörjt för, att majoriteten av genrens representanter inte behöver vara med om den dystra upplevelsen att överleva sig själv. Älskande men handlingskraftiga barnahänder sörja i regel för en starkt tidsbegränsad tillvaro och en snabb generationsväxling. Vackra och välbevarade äldre barnböcker höra därför till de sällsyntaste samlarobjekten i vår antikvariska bokmarknad.

Det är underligt, att det skrivits så lite om våra svenska barnböcker. Men det hänger väl samman med den allmänna torftigheten i vår bibliofila litteratur. Det finns annars så många vackra och trevliga förebilder i andra länder: engelska, franska, tyska,

danska bl. a., och ämnet är ju lockande. Bokhandlare Erik A. Ohlson skulle säkert kunna skriva en både sakkunnig och trevlig bok i ämnet, om han nu inte tycker, att han redan gjort det: hans bidrag är det största, inte mindre än 108 sidor starkt. Det bär titeln »Det var en gång» och lämnar en rad mycket värdefulla och fina bilder »ur barn- och ungdomsläsningens historia» i vårt land från äldsta tider fram till nystavningens införande 1906.

Mest känd av alla barnböcker är väl ABC-boken. Den gjorde, så vitt man vet, sin entré i svensk litteratur genom den svenska fornforskningens fader, Johannes Bureus, som 1611 gav ut »Runa ABC-boken» med kungligt privilegium, vari stadgas, att »ingen vthan Johan Bures wilie, skal hafwa macht någhon Svensk ABC book hwarken vthrijkes eller inrijkes, tryckia lata» — en formulering, som tyder på att genren redan varit introducerad och känd. Ohlson förlägger premiären till 1637, och det är på sätt och vis väl berättigat: med Västeråstrycket detta år börjar den långa raden av bevarade anonyma ABC-böcker. Vilken datering man väljer, är det påfallande, hur långt vårt land ligger efter t. ex. Danmark; man har visserligen inte bevarad men känner titeln till »En abed bogh paa Danske», tryckt i Viborg redan 1529, d. v. s. bortåt hundra år före den första svenska kollegan. Från sin första start fram till nutiden har den svenska ABC-boken undergått betydande metamorfoser från den ursprungliga, absolut snustorra och humorfria grundtypen till våra dagars relativt älskliga och lockande »Prinsessornas ABC-bok». Påfallande många milstolpar på denna marsch mot en allt högre fulländnings topp bära överhuvudtaget furstekronor: det är H. K. H. Kronprinsens [= Gustaf IV Adolfs] barnabok 1780, Prinsessan Lovisas ABC-bok med bilder 1852 o. s. v. I senare tiders alltmer förljuvade pedagogiska trädgårdar finns inte mycket kvar gemensamt med de torra trädgårdsland, där våra förfäder som skolepiltar fingo plocka den första bildningens bittra frukter — utom tuppen, den gamle vännen, som utgjorde den enda ljuspunkten redan i boken från 1637 och som, det må man hoppas, aldrig skall upphöra att locka fram soliga och överraskade barnaleenden. Han har ett rikt och ansvarsfullt kulturarv att vakta.

Sagor spela ju en dominerande roll i barnens läsning, och det gäller både om de »äkta» sagorna, folksagorna, och konstprodukterna från diktares och dilettanter skrivbord. Bland den senare kategorins representanter väljer Ohlson bara ut några stycken, och rätt gör han i det. H. C. Andersen och Lille Vigg och ett par

till, det är väl ungefär vad som fått slippa igenom tidens obarmhärtigt censurerande såll.

Den briljanta översikten går vidare till pojkböckerna. Den kartlägger indianböckernas snårfyllda vildmarker och sjöromanernas stålblanka havsvidder. Den siste mohikanens tigande gestalt dyker åter upp för vår syn med händerna stödda mot bösspipan, och Peter Simpel äntrar uppför vantens i den rykande stormen. Här talar en man, som behärskar sitt ämne och som älskar det.

Naturligtvis kunna inte alla barn- och ungdomsböcker komma med, inte ens alla viktigare. En och annan saknar man kanske, så t. ex. den underfundiga italienska sagan om Pinocchio, som visserligen nått sin stora berömmelse först med hjälp av en filmens mäktige trollkarl men som dock införlivades med vår svenska barnbokslitteratur redan 1904, och dess landsman, Edmondo de Amicis' »Cuore», »Hjärtat på rätta stället», som upplevde tre olika översättningar redan före århundradets slut och sedan tryckts om flera gånger. Men allt kan man nu en gång inte få, även om man sträcker sig efter det med ivriga och aldrig fullt tillfredsställda barnahänder.

De tre biblioteksmännen behandla var sin boksamlare. Två av dessa äro så framträdande diktare som Bellman och Snoilsky, den tredje är en representant för den svenska bondeklassens kulturskikt.

Förste bibliotekarie Nils Afzelius har redan ägnat flera studier åt Bellmans diktning och lämnat många betydelsefulla bidrag till dess tolkning. Här är det Bellman »som bibliofil och samlare», som är föremålet för hans forskning. Skaldens bibliotek, som antagligen inte varit så stort, har skingrats åt alla håll; Afzelius har lyckats plocka ihop elva genom hans egna eller andras forskning kända böcker, bevarade eller blott litterärt belagda, som med säkerhet tillhör Bellman. I sanning inte någon hög siffra. Men ur det relativt ringa materialet förstår den lärde författaren att vinna värdefulla resultat. Både Schüek och Warburg ha tämligen bestämt förkunnat, att Bellman aldrig läst en rad av Voltaire och Rousseau. Jacobowsky har tidigare genom ett fynd kunnat visa, att Bellman inte bara kände till utan också själv ägde Voltaires skrifter; nu visar Afzelius, att det förhåller sig på samma sätt med Rousseaus. Ett bevarat omslag till Leopolds »Oden» med dedikation ger ett intressant bidrag till de båda diktarnas vänskaps-historia. Ett exemplar av Acharius' *Mythologie*, som tillhört Bellman, finns nu i Par Bricoles bibliotek. Afzelius visar, hur grund-

ligt skalden utnyttjat denna handbok vid utstofferandet av sina mytologiska gestalter, speciellt gudamodern Juno och underjordshärskaren Pluto. Det är en fin och givande studie. Man undrar kanske, varför man inte får veta, var det intressanta exemplaret av Emporagrius' katekesförklaring nu finns, som innehåller Bellmans sannolikt egenhändigt gjorda ex-libris.

Den andre diktaren är den aristokratiska samlaren Snoilsky. Det är J. Viktor Johansson själv, som behandlat honom i bokens sista och förnämligast utstyrda uppsats. Då Snoilsky på 1860-talet började på allvar samla böcker, hade han redan ett decennium som myntsamlare bakom sig. Denna förskola hade alltmer skärpt hans »sinne för det fulländade och prydliga», och han hade lärt sig att ställa mycket höga krav på samlingens kvalitet. Redan i början av sin boksamlar bana är han därför en kräsen och sparsmakad bibliofil. Han är ytterst angelägen om exemplarens kondition, alldeles speciellt om deras absoluta fullständighet, och ratar även de största rariteter, om de inte fylla hans höga anspråk. G. E. Klemming var hans — liksom hela det bibliofila Stockholms — läromästare och understödde på allt sätt, bl. a. genom flitiga duplettbyten, sin elev i hans strävanden. Ibland tedde sig nog Snoilskys kräsenhet för långt driven i Klemmings ögon. Så skriver denne, då han skickar en lista över disponibla dupletter, i sin säregna brevstil: »Men K. G. [= Käre Greven] har det mesta av möjligheter och sen ä han så kinkig mot nykomlingar; de ska vara bå rena och väl klädda.» Inom parentes sagt utgör Snoilskys och Klemmings brevväxling, som i urval utgivits av Föreningen för bokhantverk år 1919, en verkligt fängslande läsning för den bokhistoriskt och bibliofilt intresserade — man skulle bara önskat sig en något fylligare kommentar. Viktor Johansson utnyttjar flitigt denna viktiga källskrift, men han har dessutom haft tillgång till otryckta Snoilskybrev i Kungl. Bibliotekets samling liksom till bibliotekshistorikern C. M. Carlanders väldiga korrespondens, där Snoilsky är företrädd med flera viktiga brev.

Snoilskys boksamling blev aldrig särskilt stor. Den nådde slutligen upp till något över 4,000 band. Men i betraktande av dess kvalitet och dess inriktning är denna siffra i själva verket mycket hög. Exemplaren voro nästan undantagslöst förstklassiga, ofta särskilt intressanta på grund av sin proveniens eller utstyrsel. De slösande rika illustrationerna ge en rad utsökta exempel härpå. Och samlingsområdet var starkt begränsat. Kärnan i samlingen utgjorde nämligen enligt Snoilskys egna ord »den gamla nordiska,

företredesvis svenska litteraturen, från äldsta tider intill 1700-talet». Den som bara något lite försökt att samla svenskt tryck före 1700, förstår vad detta innebär. Att i våra dagar åstadkomma en sådan samling ligger helt utom möjligheternas gräns. På Snoilskys tid kunde det gå — under vissa betingelser. Snoilsky kunde fylla dem. Han var född samlare. Han var under stora delar av sitt liv en relativt förmögen man. Han hade en omfattande bildning, och han hade god tid att fördjupa den och att odla sina intressen, både i hemlandet och under utlandsvistelsens långa år. Och tidsomständigheterna gynnade en intresserad bibliofil. Visserligen fanns det många, som samlade: garvarältermannen Jacob Westin, godsägarna R. M. Klinekowström, C. J. Bonde, A. Lewenhaupt, C. J. Trolle-Bonde, N. Silfverschiöld, Rörstrandsdisponenten G. H. Stråle, för att nu bara nämna några av de mest betydande. Men så skapade också själva samlandet, som i och för sig drog undan böcker ur marknaden, ständigt nya förvärvsmöjligheter, ty många samlingar upplöstes och skingrades via auktionsbordet. Auktioner som den Manderströmska 1874 och den Stråleska 1876 erbjödo glänsande möjligheter, och de föregingos och följdes av andra av mycket hög klass.

Snoilsky hade tänkt sig, att hans egen samling skulle gå samma väg, vandra under klubban och fördelas mellan en ny generation av bokvänner. Det gick inte så. Dess slutliga hem blev det snabbt uppväxande Göteborgs stadsbibliotek, som för att fylla sin uppgift som ett vetenskapligt bokencentrum i västra Sverige var i trängande behov av en samling av sådana mått och sådan kvalitet som Snoilskys. Den har sålunda blivit av stor betydelse för forskningen och lagt ännu ett eklatant exempel till många tidigare på hur mycket vårt lands kulturliv har att tacka de enskilda boksamlarnas hängivna möda för. Gärna skulle man se, att en annan Snoilskys önskan ginge i uppfyllelse; den att en relativt utförlig katalog trycktes över hans samling med inte alltför sparsamma uppgifter om provenienser, dedikationer, band och annat sådant. Kanske vågar man hoppas på något dylikt, ty Viktor Johansson är inte färdig ännu med denne sin föregångare i boksamlandets sköna konst; han förebådar ett större arbete om honom. Man motser det med uppriktig förväntan. Ingen torde vara mera skickad för uppgiften än denne lärde och stilsäkre konnäsör.

Av Snoilskys speciella förutsättningar som boksamlare: de medfödda anlagen, förmögenheten, bildningen och möjligheten att fritt disponera sin tid ägde Lars Månsson i Tranemåla egentligen

endast den första: han var född samlare. Annars var han väl i allo Snoilskys motsats. Han var en så småningom ganska välbärgad bonde från norra Blekinge, med brinnande håg för bildning men utan djupare kunskaper i bokliga ting, starkt anlitad i allmänna värv i hemkommunen och till en tid som riksdagsman. Redan som pojke började han samla böcker — det blev mest billiga visor och skillingtryck från marknadsstånden i Karlshamn — och under ett livslångt samlande hopbragte han ett bibliotek på över 25,000 nummer. Det var svensk och i någon mån dansk litteratur han ville ha, och det av alla slag och från alla tider. Exemplarens beskaffenhet spelade liten roll; fattades det några sidor, kunde de ersättas med avskrifter ur fullständiga exemplar. Var det titelbladet, som saknades, blev det avritningar eller försök till sådana, trohjärtade och barnsligt rörande som bevis på denne olärde entusiasts ojämna kamp mot den ouppnådda lärdomens övermakt. Överbibliotekarien S. Hallberg, Göteborgs stadsbiblioteks chef, som författat uppsatsen om Lars Månsson i Tranemåla, ger många lustiga och förståelsefullt tecknade bilder ur hans märkliga samlarliv.

Även Lars Månsson gick i sin ringa mån i lära hos Klemming, som synes ha satt stort värde på denne originelle, något rustike och vildvuxne men hängivne och kunskapsförstående elev. Det var framförallt under riksdagsmannåren, som kontakten var livlig, men den underhölls sedan per litteras, och många undervisande brev och innehållsrika bokpaket gingo från nationalbiblioteket i Humlegården till det lantliga tjället i Blekinge, där snart en särskild byggnad måste timras upp för att rymma de växande bokskatterna.

Lars Månsson var olik Snoilsky även i fråga om de önskingar han hyste om sin samlings framtida öde. Han ville, att hans mödosamt hopsamlade skatter skulle bevaras odelade, att hans kära böcker »skall komma till gagn och nytta i framtiden och ej förskingras». Denna hans önskan gick också i uppfyllelse, och det har väl glatt honom, även om de ekonomiska transaktionerna i samband med avyttrandet voro av föga tilltalande karaktär. Den väldiga samlingen hamnade efter en del vedervärdigheter i Göteborgs stadsbibliotek, på samma plats alltså som Snoilskys. Där bilda resultaten av dessa sinsemellan så olika samlares mödor de viktigaste beståndsdelarna i samlingen av äldre svenska tryck. »Det kan tryggt sägas», yttrar överbibliotekarie Hallberg, »att utan Tranemåla och Snoilsky skulle Göteborgs stadsbibliotek

aldrig kunnat bli det stora svenska bibliotek det nu är. Den anspråkslöse Blekingebondens namn är därför ett av de största i bibliotekets historia och skall så förbliva.» Därmed slutar denna med överlägsen skicklighet och fin förståelse tecknade bild av en enastående episod i svensk bibliotekshistoria.

Man kan nu bara önska, att denna volym »Bokvandringar», som länder utgivare, författare och förläggare till lika heder och läsaren till oblandad glädje och uppbyggelse, måtte följas av flera lika innehållsrika och högklassiga efterföljare. Det vore en verklig tillfredsställelse att i samma eller lika sakkunnigt sällskap få gå ut på nya uppfriskande bibliofila promenader.
